

CHRISTIANA TEMPORA
redaktorių kolegija:

Doc. dr. Mantas Adomėnas, Vilniaus universitetas

Darius Alekna (vyriausias redaktorius), Vilniaus universitetas

Doc. dr. Tatjana Aleknieė, Vilniaus universitetas

Vytautas Ališauskas, leidykla *Aidai*

Habil. dr. Matthias Perkams, Friedrich-Schiller-Universität, Jena

Saulius Rumšas, OP, Paryžius, Strasbūras

Prof. habil. dr. Rita Šerpytytė, Vilniaus universitetas

Prof. habil. dr. Sergejus Temėinas, Lietuvių kalbos institutas

Doc. dr. Irena Vaišvilaitė, Vilniaus universitetas

Šv. AUGUSTINAS

TRADICIJOS, KONTEKSTAI,
INTERPRETACIJOS

Sudarė ir parengė

DARIUS ALEKNA

Vilniaus universiteto leidykla

2006

Bažnyčios tėvai XVI amžiaus lietuviškose liuteroniškose postilėse

Jolanta Gelumbeckaitė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius
Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt am Main,
Vokietija

Si August[ini] & Hiero[nymi] lucubrationes
non fuissent diligenti discipulorum annotatione
conseruationeque ad nos deriuatae,
in omnib[us] illorum reliquijs & Craneis illarum
ne unum apicem reperire possemus.

(NICOLAUS ERICH,
Sylvula sententiarum, 1566, fol. A3r)

Auctoritas patrum XVI amžiaus liuteronų homiletikoje

Evangelikų liuteronų liturgijoje Evangelijų bei Apaštalų raštų perikopių skaitymas ir aiškinimas pamokslu užima pagrindinę vietą¹. Pamokslas, kaip Dievo žodžio mokymas, su Biblijos tekstu siejamas ne formaliai, bet yra kristologinis ir pagal Martyno Liu-

¹ *Die lutherische Reformation, die Continua-Lesungen den Wochengottesdiensten zugewiesen hatte und für die Sonntagspredigt eine Perikopenordnung aus 'altkirchlichen' Episteln und Evangelien (WA. DB 7, 529–544) bevorzugte, behält am Ende, als die Wochengottesdienste (mit Ausnahme der Passions- und Adventsandachten) wegiefen, nur die Perikopen übrig, TRE 18, 589–590.*

terio principą *sola scriptura sui ipsius interpres* remiasi Šventajame Rašte liudijamu Kristumi². Sugebėjimas aiškiai bei taikliai formuluoti ir pamokslo klausytojui įtaigiai perteikti mokymą apie Kristų *sine vi humana sed verbo* yra vienas svarbiausių Liuteronų Bažnyčios praktikos reikalavimų. Pamokslininko užduotis suprantama kaip pagal *oratio, meditatio, tentatio* struktūrą išdėstytas mokymas. Didaktinio pamokslo schemą sudaro gyvąjį Kristų liudijanti Evangelijų *narratio* ir iš jos plaukiantis mokymas – *praecepta*. Mokyti ir per paguodą bei raginimą įkvėpti krikščioniškajai veiklai (*docere et exhortari*) yra liuteroniškojo pamokslo tikslas³. Taigi svarbiausia yra pamoksle išdėstyti Biblijos doktriną ir remtis pirmiausia Biblijos pavyzdžiais⁴.

1. Priklausomai nuo adresato, į pamokslą įterpiama Biblijos egzegezė ir doktriną bei jos teisingumą iliustruojančių ištraukų iš Bažnyčios tėvų bei Antikos autorių veikalų, remiamasi isto-

² „Assertio omnium articulorum M. Lutheri per bullam Leonis X. novissimam damnatorum. 1520“, *WA* 7, 97, 23. Daugiau žr. Hans Martin Müller, *Homiletik. Eine evangelische Predigtlehre*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1996, 54.

³ Birgit Stolt aiškina Liuterio vartojamą terminą *exhortari* (vok. *ermahnen*) kaip dvasinio gyvenimo mokymo kompleksą – įspėjimą, paguodą, tikėjimo stiprinimą, krikščioniškąją inspiraciją: *die exhortatio, ein Wort dessen Bedeutungsumfang mit 'Ermahnung' nur sehr ungenügend erfaßt ist. Es enthält die meisten erbaulichen Formen des geistlichen Zuspruchs: neben Ermahnung auch Warnung, Tröstung – ein Wort, das damals neben der heutigen Bedeutung auch 'getrost machen', d.h. Ermutigung und Glaubensstärkung bedeutete –, sowie das, was man heute vielleicht 'Inspiration' zum christlichen Leben nennen würde [...]* (Birgit Stolt, *Martin Luthers Rhetorik des Herzens*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2000, 67).

⁴ *His [= Luther's] sermons generally manifest in their form the characteristics of an explication de texte. He saw preaching as a text-related art. He sticks to his text, and he lets it guide the movement of his discourse. Luther's appreciation for the simplicity of the Word of God would make him susceptible to the direct and simple form of the grammarian, John W. O'Malley, „Luther the Preacher (Michigan Germanic Studies 10, 1984)“, Religious Culture in the Sixteenth Century. Preaching, Rhetoric, Spirituality, and Reform, Aldershot, Brookfield: Variorum, 1993, V, 8.*

riografijos, hagiografijos, mitologijos ir paroimiologijos pavyzdžiais. Senovės patirtis, jeigu tik neprieštarauja Biblijos mokymui, laikoma naudinga ir verta perteikti amžininkams⁵. Liuteris ypač vertina Augustiną už tai, kad jis savo teologinį požiūrį taip pat grindžia Šventojo Rašto autoritetu: „Jeigu šv. Augustiną išbrauksime iš Tėvų, tai kiti bus nedaug ko verti. Neatrodo prasminga ir nėra jokio reikalo nelaikyti šv. Augustino vienu iš geriausių Tėvų“⁶. Be taikliai ir remiantis Biblija parinktų patristikos citatų, liuteronų pamoksluose gausu kitų tikėjimą įkvepiančių ir pamokančių pavyzdžių. Paprastam žmogui išaiškinti Bibliją ir jį išmokyti tikėti lengviau, kai greta Senojo ir Naujojo Testamento į mokymą įtraukiami įvairūs nebibliniai pasakojimai, kurie patraukia klausytojo / skaitytojo dėmesį ir leidžia jam susitapatinti su tikrų ar stebuklingų istorijų personažais⁷. Kalbant apie visą *exempli fidei* repertuarą, o ypač apie patristikos recepciją liuteronų pamoksluose, kreiptinas dėmesys į a) pamokslo poleminį kontekstą ir b) pamokslo adresatą. Nuo šių dviejų aspektų priklauso citatų parinkimas, pateikimas, argumentacija ir funkcija.

⁵ *Both in lectures and from the pulpit at Wittenberg the Fathers were appealed to as standard specialist scholars without any bonus of sanctity. [...] Luther does however listen with interest to the 'ancients' when he discovers in them well-versed people from whose experiences the present can still derive profit*, Manfred Schulze, „Martin Luther and the Church Fathers“, *The reception of the church fathers in the West. From the Carolingians to the Maurists 2*, ed. by Irena Backus, Boston, Leiden: Brill Academic Publishers, 2001, 613.

⁶ *Denn wo S. Augustinus aus der Veter zal geworffen wird, so sind die andern nicht viel werd, Und wil auch nicht lauten [= scheint auch keinen Sinn zu haben] noch zu leiden sein, das S. Augustinus nicht solt fur der besten Veter einen gehalten werden [...]*, „Von den Konziliis und Kirchen. 1539“, *WA* 50, 526, 2–5.

⁷ *Insofern analogisiert Luther außerbiblische Historien mit der Narrativität der Heiligen Schrift, die es nach Luther ebenso an sich hat, den Menschen in sich hineinzuziehen, ihm mit dem Erzählten gleichzeitig werden zu lassen, ja, ihn in die Heilsgeschichte Gottes hineinzusprechen*, Johann Anselm Steiger, „Exempla fidei. Die Exempelhermeneutik Luthers und die Exempelsammlungen der lutherischen Orthodoxie“, *Simpliciana. Schriften der Grimmelshausen-Gesellschaft* 21, hrsg. von Dieter Breuer, Bern [etc.]: Peter Lang, 1999, 43.

2. Plėčiau tikinčiųjų bendruomenei skirti liturginius metus apimantys perikopiniai sekmadienių ir šventadienių pamokslai *de tempore et de sanctis* nėra ta erdvė, kurioje patogų pateikti patristikos egzegezės kritiką. Tokioje jaunoje, dar besiformuojančioje bendruomenėje, kaip lietuviai liuteronai Prūsijos Kunigaikštystėje XVI amžiaus viduryje, daugiausia dėmesio turi būti skiriama tikėjimo mokymui, taigi aiškiems teiginiams ar neiginiams (t. y. argumentams), o ne įvairių nuomonių pateikimui ir teoriniams religiniams debatams. Tad ir Bažnyčios tėvų autoritetu remiamasi kaip Kristaus mokymo iliustracija, jų nuomonė yra programiška *praxis pietatis* dalis, o jų veikalų ištraukų pasitelkiama teologiniais pedagoginiais sumetimais. Nelotyniškai parašytuose pamoksluose citatos gali būti pateikiamos ir lotyniškai (rečiau graikiškai), tačiau dažniau jos išverstos. Originalios citatos ir ištraukų vertimai į pamokslo tekstą įtraukiami keleriopai: a) nurodant autorių ir tiksliai cituojant arba cituojant tiksliai be autoriaus nuorodos (*explicite*), b) nenurodant autoriaus ar ištrauką atpasakojant bei pateikiant jos santrauką (*implicite*), c) parafrazuojant ar tik užsimenant apie autorių taip, kad dažnai iš viso neįmanoma identifikuoti nei pačios cituojamos vietos, nei citatos ribų⁸. Citatos yra ne tik svarbus pamokslo teksto genezės rodiklis, padedantis atskirti originalius, verstinius ir kompiliuotus teksto sluoksnius. Cituojamų bei parafrazuojamų autorių ir veikalų katalogas teikia daug informacijos apie kultūrinį pamokslo kontekstą, tradicijos recepciją tautine kalba ir netgi iš dalies apie tekstų rinkinius ar atskirų veikalų leidimus, kuriais pamokslo autorius rėmėsi (pastarasis aspektas, aišku, reikalauja daug gilesnių bibliografinių tyrimų negu tik pavienių veikalų suregistravimas).

⁸ Dar žr. Markus Wriedt, „Die Autorität der Kirchenväter in der Debatte um die Bildungsreform zu Beginn der Reformation“, *Auctoritas patrum* 2, hrsg. von Leif Grane, Alfred Schindler, Markus Wriedt, Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 1998, 262–263.

3. Identifikuoti citatas ir ištraukas XVI amžiaus kompiliaciniuose liuteroniškuose pamoksluose lietuvių kalba, net jei cituojamos minties ar teiginio autorius nurodytas, yra itin nelengva užduotis dėl šių priežasčių:

- a) nežinant pamokslų šaltinio ar nesant aiškios autoriaus ar veikalo nuorodos, citatų dažnai iš viso neįmanoma tiksliau lokalizuoti;
- b) ištraukos išverstos tiesiai iš *loci communes* rinkinių (arba pagal tuos pamokslus, kuriuose iš tokių rinkinių cituojama), kuriuose jos pateiktos be konteksto ir neretai sukompijuotos iš kelių veikalų, taigi jau šaltinyje jos yra netikslios;
- c) citatos lietuviškame tekste pakeistos pagal ilgesnės teksto atkarpos, į kurią jos įtrauktos, sintaksę ir dėl to smarkiai nutolsta nuo originalo;
- d) cituota iš atminties, pateikta tik autoriaus tezė, siužetas ar anoniminis, daugelio autorių ar vieno autoriaus keliuose veikaluose pasitaikantis *topos*;
- e) klaidingai nurodytas ištraukos autorius (klaidingais nelaikytini tie atvejai, kai citata XVI amžiuje priskirta kitam autoriui, negu nustatyta vėlesniais laikais).

Kadangi cituojama dažniausiai ne originalo kalba, bet lietuviškai, neįveikiama kliūtimi nustatyti citatą gali tapti netikslus vertimas. Lietuviškos homiletinės literatūros „mažojo kalibro“ vertimų, t. y. sąlygiškai mažos apimties ištraukų, duomenų bazė, kuri padėtų tirti bei įvertinti visą recepcijos tradiciją ir būtų išieities taškas tekstologiniams, lingvistiniams bei istoriniams tyrimams, yra lietuvių filologijos *desideratum*.

Pirmosios postilės lietuvių kalba – rankraštinė Wolfenbüttelio postilė (1573) ir spausdinta Jono Bretkūno Postilė (1591)

Pirmieji pamokslų rinkiniai lietuvių kalba yra dvi Prūsijos Kunigaikštystėje parašytos, liturginius metus apimančios liuteronų postilės – rankraštinė anoniminė vad. *Wolfenbüttelio postilė* (WP 1573)⁹ ir spausdinta Jono Bretkūno *Postilė* (BP 1591). Jas sudaro sekmadieniams ir šventadieniams skirti perikopiniai pamokslai. Postilių adresatas nėra vienodas. Pirmoji, galima vadinti *postilla ecclesiastica*, yra profesionaliems teologams skirtas parankinis tekstas, pagal kurį jie rengia bažnyčioje sakysimą pamokslą, taigi aiškus yra tarpinis recipientas (teologas), o galutinis numanomas (kitaip – idealus). Neaišku, kokia ir kuri užrašyto teksto dalis klausytoją pasiekė, nežinoma teksto atranka priklausomai nuo auditorijos išsilavinimo lygio (parapijos bažnyčia, mokyklinis pamokslas ar pan.), pačiame tekste niekaip neišskirtos svarbiausios ir ne tokios svarbios dalys¹⁰. Antroji, *postilla domestica*, skirta platesnei tikinčiųjų bendruomenei, paprastiems pasauliečiams, pagal galimybes skaityti ar klausyti skaitant namuose, taigi recipientas yra konkretus (kitaip – realus). Šis skirtumas lemia tam tikrus struktūrinius paties teksto nevienodumus. Jie ypač aiškiai matyti iš to, kaip abiejose postilėse pasirinktos tikėjimo mokymą iliustruojančios Bažnyčios autoritetų citatos ir kiti pagrindines

⁹ Rankraštis: Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Sign.: Cod. Guelf. 11. 2 Aug. 2°.

¹⁰ Kunigams buvo draudžiama pamokslą skaityti iš postilės. Per savaitę jie turėjo studijuoti pamokslų tekstą ir sekmadienį jį sakyti atmintinai. Taip pat buvo patariama paprastoje tikinčiųjų bendruomenėje sakyti nesudėtingus ir aiškius pamokslus bei nedemonstruoti savo erudicijos ir nesileisti į disputus (Andreas Zieger, *Das religiöse und kirchliche Leben in Preußen und Kurland, Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands* 5, hrsg. von Bernhard Stasiewski, Köln, Graz: Böhlau, 1967, 52).

teologines pamokslo temas argumentuojantys *exempla fidei*. WP tekste gausu Antikos autorių, Bažnyčios tėvų bei istorikų veikalų ištraukų ir parafrazių, taip pat sentencijų ir trumpesnių bei ilgesnių pasakojimų: alegorijų, paralelių, mitų, pasakojimų apie stebuklingus įvykius bei hagiografijos pavyzdžių. WP tekstas rodo aukštą erudicijos lygį ir akivaizdžiai išsiskiria iš to meto spausdintų lietuviškų knygų konteksto. BP tekstas koncentruotas į *auctoritas scripturae*, patristikos ir apskritai kitokių iliustracinių in-tarpų čia mažai. Bažnyčios istorikai – Juozapas Flavijus (37/38–po 100), pseudo-Hegesipas ir Euzebijus iš Cezarėjos (apie 264–apie 340) – į BP įtraukti ne tiesiogiai iš pirminių šaltinių, bet pagal vokišką Johanneso Bugenhageno (1485–1558) kompiliaciją *Verstörung der Stad Ierusalem* (Wittenberg: Georg Rhaw, 1544): dešimto sekmadienio po Švč. Trejybės pamokslas (BP 1591, II 330–351) yra Bugenhageno teksto vertimas. Išskyrus šį pamokslą ir Kristaus Kančios bei Prisikėlimo istoriją (BP 1591, I 355–396, 397–416), kuri išversta iš vokiškos Bugenhageno Evangelijų harmonijos *Das leiden vnd Aufferstehung vnsers Herrn Ihesu Christi* (Wittenberg: Georg Rhaw, 1544)¹¹, Bretkūno šaltiniai kol kas nėra ištirti. Bretkūnas vieną kartą pamini ir cituoja Augustiną (dar nėra tyrimų, ar ir kiek Bretkūno tekste cituojama be autorių nuorodų, t. y. *implicite*). Ketvirto sekmadienio po Velykų (*Cantate*) pamoksle Bretkūnas rašo:

BP 1591, II 87₃₋₄

Augustinas Bila. Bufiu gandintas o wienok || neperfiganfiu / nefa
 ūaifdu Krištaus atminfiu.

Plg. Bernardus Claraevallensis, *Sermones super Cantica Cantorum*, sermo 61, caput 2, pars 3, *Sancti Bernardi opera* 2, p. 150, lin. 10–12:

Peccavi peccatum grande: turbabitur conscientia, sed non perturbabitur, quoniam vulnerum Domini recordabor.

¹¹ Abi Bugenhageno knygos leistos konvoliute.

Bažnyčios tėvai ir kiti autoriai Wolfenbüttelio postilėje

Profesionaliam naudojimui skirta rankraštinė *Wolfenbüttelio postilė* yra pirmas didelės apimties rišlus tekstas lietuvių kalba (295 lapai *in folio*, visas rankraštis – 299 lapai) ir seniausias žinomas pamokslų rinkinys¹². Daugeliu atžvilgių WP kelia dar netirtus liturgijos istorijos klausimus, pavyzdžiui, apokrifinė *Nikodemo evangelija* užima centrinę vietą Velykų antradienio pamoksle (fol. 155_{v14}–160_{v13})¹³. WP yra ne pirminis tekstas, bet 1573 metais parengtas nuorašas: pamokslų išdėstymas rodo, kad jie skirti 1565–1566, 1568, 1570, 1571 ir 1573 metams¹⁴. Jau vien

¹² Plačiau žr. Jolanta Gelumbeckaitė, „Pirmas lietuviškas pamokslų rinkinys – *Wolfenbüttelio postilė* (1573). Rankraščio kritinio komentuoto leidimo principai ir tyrimo strategija“, *Archivum Lithuanicum* 5, 2003, 51–96.

¹³ *Nikodemo evangelija* sudaro dvi dalys: a) *Piloto darbai* (*Acta/Gesta Pilati*) pasakoja apie Jėzaus teismą, nukryžiuvimą ir prisikėlimą (išlikusios dvi graikiškos redakcijos: A [apie 425] ir B [prieš 431] bei lotyniškas, koptiškas, siriškas, armėniškas ir gruziniškas vertimai); b) *Descensus ad Inferos* (dvi lotyniškos versijos *Latine A* ir *Latine B* bei vėlesnė graikiška redakcija B) (*TRE* 3, 1978, 336–338). *Wolfenbüttelio postilėje* *Nikodemo evangelijos* antros dalies tekstas iš esmės atitinka versiją *Latine A*.

¹⁴ Viktoras Falkenhahnas nustatė, kad visa WP parašyta vienu braižu, kurio autorius – Jurbarko prie šruties kunigas Jonas Bylaukis (apie 1540–1603), plg.: *Da sonst keine Handschrift jener Zeit die charakteristischen Schriftzüge Bielauks zeigt, besteht kein Zweifel, daß die Wolfenbütteler Postille tatsächlich eine Abschrift von der Hand Bielauks ist*, Viktor Falkenhahn, *Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer. Beiträge zur Kultur- und Kirchengeschichte Altpreußens, Schriften der Albertus-Universität, Geisteswissenschaftliche Reihe* 31, Königsberg (Pr), Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1941, 369 (367–374, pav. 67–72). Pagal taisymsų pobūdį ir klaidų tipologiją matyti, kad Bylaukis rankraščiu nesinaudojo arba naudojosi labai mažai. Po Bylaukio rankraštį ilgą laiką turėjo Kraupiškio, vėliau Tilžės kunigas Patroklas Ververis (apie 1555–1598), kuris tekstą taisė ir komentavo daugiausia. Kur kas mažiau taisymsų paliko trečias savininkas ir skaitytojas, Kusų, vėliau Pilupėnų kunigas Mykolas Sapūnas (apie 1553–1630). Rankraštyje yra keletas įvairaus braižo pavykusių taisymsų, darytų ne Ververio ir ne Sapūno ranka: nesant grafinių ar rašalo spalvos kriterijų juos klasifikuoti, tokie smulkieji taisymsai apibendrintini kaip daryti *alia manu*. Gausios korektūros rodo, kad tekstu naudotasi intensyviai.

antraštiniame postilės lape išvardyti devynių liuteronų teologų vardai (su pridėta pastaba „ir iš kitų“) liudija, kad *WP* yra ypatingas lietuvių kultūroje Europos evangelikų liuteronų homiletikos tradicijos florilegijas¹⁵:

ISCHGVLDIMAS || EVANGELIV PER WISVS MET=||TVS, SV-RINKTAS DALIMIS ISCH || DAVGIA PASTILLY, TAI EST || ISCH PASTILLAS NICVLAI HE=||MINGY, ANTONY CORVINI, IO=||ANNIS SPANGENBERGI, MAR=||TINI LVTHERI, PHILIPPI || MELANTHONIS, IOANNIS || BRENTY, ARSATY, SCHO=||PER, LEONARDI KVLMA=||NI IODOCY WILICHI || IR ISCH KIT=||TV φ

Vėliausiai išėję pirmieji šaltinių leidimai – Nielso Hemmingsono *Postilla seu enarratio Euangeliorum* (HP 1561; lietuviškas vertimas artimiausias antram leidimui – Wittenberg: Johann Krafft d. Ä., 1562) ir Danielio Greserio *Enarratio brevis et orthodoxa Euangeliorum dominicalium* (GP 1567; Frankfurt am Main: Peter Braubach) – rodo, kad Reformacijos tradicija perimta neįtikėtinai sparčiai. Iš 72 pamokslų 31 turi šaltinių nuorodas¹⁶. Iki šiol man pavyko nustatyti dar penkiolikos pirmos dalies ir keturiolikos antros dalies pamokslų šaltinius (nenustatyti liko dar 12). Pamokslai be šaltinių nuorodų yra vertimai, sekimai arba įman-

¹⁵ Nielsas Hemmingenas (1513–1600; danų teologas), Antonijus Corvinas (1501–1553), Johannesas Spangenbergas (1484–1550), Liuteris (1483–1546), Philipas Melanchthonas (1497–1560), Johannesas Brenzas (1499–1570), Leonhardas Culmannas (1498–1562), Arsatijus Seehoferis (apie 1505–1545) ir Jodocas Willichijus (1501–1552). Antraštiniame lape nurodyti Culmannas, Melanchthonas ir Willichijus rankraštyje niekur neminimi. Antraštiniame lape neįrašytas Danielio Greserio (1504–1591) vardas minimas antroje *WP* dalyje po trylikos pamokslų.

¹⁶ Pirmoje dalyje (Advento–Velykų ciklas) yra 29 pamokslai, antrą dalį (Velykų–Advento ciklas) sudaro 41 pamokslas. Postilės pabaigoje yra du pridėtiniai pamokslai: pirmas skirtas sekmadieniui prieš ar po Kristaus Apsireiškimo (Trijų Karalių, arba Epifanijos) arba po Švč. Trejybės šventės, antras – Šv. Mykolo Arkangelo dienai rugsėjo 29-ąją. Pirmoje dalyje po aštuonių pamokslais šaltinių nuorodas įrašė Saptinas, o po ketvirto Gavėnios sekmadienio (*Laetare*) pamokslu – Bylaukis. Antroje dalyje šaltinius nurodė Bylaukis.

triai sudarytos kompiliacijos iš Hemmingsono, Arsatijaus Seehoferio, Johanneso Spangenbergo ir Greserio postilių. Teksto analizė parodė, kad pamokslai versti iš lotynų kalbos (lotynišką šaltinių aiškiai liudija ir Biblijos, ypač Psalmyno, citatos). Vertimas iš lotynų kalbos be aiškios tarpinės vokiško ir / ar lenkiško teksto intervencijos¹⁷ kartu su Bretkūno *Evangelijos pagal Luką* vertimu (1579) yra specifinis kultūrinės akademinės komunikacijos Majojoje Lietuvoje ir lietuviškos raštijos genezės bruožas.

Gausios ilgesnės ar trumpesnės citatos, aliuzijos, *exempla*, lotyniškos sentencijos ir greta pateikti lietuviški vertimai leidžia vertinti *WP* kaip pirmą lietuvišką Antikos autorių, patristikos, Viduramžių teologų ir humanistų antologiją. Postilėje nurodomi, cituojami ar parafrazuojami šie Bažnyčios tėvai ir Viduramžių teologai: Atanasas (apie 295–373), (pseudo-)Augustinas (354–430), (pseudo-)Jeronimas (347/348–419/420), Grigalius Nazianzietis (apie 325/329–390), Jonas Auksaburnis (apie 344/354–407), Juozapas Flavijus, Euzebijus iš Cezarėjos, pseudo-Hegesipas, (pseudo-)Bazilijus Didysis (apie 329/330–379), Rufinas iš Akvilėjos (apie 345–apie 410), Sulpicijus Severas (?–po 420), Kasiodoras (apie 485/490–580), Tapso vyskupas Vigilijus (V a. antra pusė), Leonas Didysis (?–461), Fulgencijus iš Ruspės (apie 468/463 arba 467/468–532), Grigalius Didysis (apie 540–604), Izidorius Sevilietis (560–636) ir (pseudo-)Bernardas Klervietis (1090–1153). Pirmo sekmadienio po Švč. Trejybės pamoksle (fol. 192v₁₉–196v₃₅) pateikta Hermo *Ganytojo* (po 140 po Kr.) antro palyginimo (*Sim.* II 1–10) santrauka (fol. 194r_{31–35})¹⁸.

¹⁷ Teksto intervencija nepainiotina su vokiečių ar lenkų leksikos poveikiu: pasitaikantys germanizmai ir polonizmai dar nėra rodiklis, kad pats tekstas išverstas iš tų kalbų.

¹⁸ Deja, kaip tik toje vietoje trečdalis lapo rankraštyje nuplėšta ir likusios tik eilučių pradžios (nuplėšta apatinė fol. 194 dalis yra vienintelis teksto korupcijos atvejis). Pagal šio pamokslo šaltinį – Greserio postilę – galima nustatyti tik teksto apimtį (*GP* 1567, 349–350).

Gausu citatų ir nuorodų iš Viduramžių ir Renesanso istorikų darbų: iš Pauliaus Diakono (Paul Warnefrid, apie 720/730–apie 799) *Historia Romana* bei *Historia Langobardorum*, Dietricho iš Apold(ij)os (apie 1228/1229–1297) šv. Elzbietos gyvenimo *Vita S. Elyzabeth* ir Pomponijaus Leto (Giulio Sanseverino, 1428–1497) *Romanae historiae compendium*.

Iš Antikos autorių minima ar / ir cituojama: Strabono (64/63 prieš Kr.–19 po Kr.) *Geographica*, Cicerono (106–43) *De officiis*, Plinijaus Vyresniojo (23–79) *Naturalis historia*, Plinijaus Jaunesniojo (61/62–apie 113) *Epistolae* ir itin populiarūs maždaug III amžiuje po Kristaus sudaryta 144 eleginių dveilių rinktinė *Disticha Catonis* (kitaip dar vadinama *Liber Catonianus*, *Dicta Catonis*, *Distigium Catonis*). Trečio sekmadienio po Kristaus Apsireiškimo šventės pamoksle (fol. 68v₃₁–71r₂₈) pagal Hemmingsono postilę pasakojama Oidipo istorija (fol. 69v₂₄–70v₂). Iki šiol neaiški postilėje Senekai priskiriama ir lotyniškai cituojamo posakio autorystė:

WP 1573, fol. 40r_{22–25}

kalba tas daktaras wardu Seneca tar=||dams: Peius est beftialiter uiuere, quam Beftiam efse. || tai eft, Pikcziaus ira gwerifchka giwenti, a ne kaip || fwerim buti

Rankraštyje nurodyti bei nustatyti WP šaltiniai leidžia iš jų perimtus pavyzdžius atskirti nuo tų, kuriais papildytas bei išplėstas pats lietuviškas vertimas. Pavyzdžiui, trečio sekmadienio po Švč. Trejybės pamoksle (fol. 200v₁₁–204r₁₁) kalbama apie tai, kad Dievas nori ir gali atleisti nuodėmes, priešingai negu sako Kainas: „Didefne || ira piktibe mana, a ne kaip tai iau galletų || Dewas atleiftj“ (fol. 203v_{5–7}; plg. Gn 4,13: *maior est iniquitas mea quam ut veniam merear*). Greserio postilė, iš kurios šis pamokslas verstas, Kaino žodžių nekomentuoja, o lietuviškame vertime toliau pateikta ištrauka pagal Bernardo Klerviečio *Sermones super Cantica Canticorum*:

WP 1573, fol. 203v_{7–10}

Prefch kurj kalba Bern=||hardus: Meloghi Cain didefne ira pana || Diewa gieribe, a ne kaip ieib kakiagi mu=||fų piktibe.

GP 1567 —

Bernardus Claraevallensis, *Sermones super Cantica Canticorum*, sermo 11, caput 1, pars 2, *Sancti Bernardi opera* 1, p. 56, lin. 2–3

Absit, absit! Maior est eius pietas quam quaevis iniquitas.

Iliustraciniai pavyzdžiai lietuviškame vertime neretai būna paकेिsti. Pavyzdžiui, iš Greserio postilės išverstame keturiolikto sekmadienio po Švč. Trejybės pamoksle (fol. 237v₂₂–241r₁₄), aiškiant apie dėkojimą Dievui už jo malones, vietoj originale cituojamo Augustino pateikta ištrauka iš Psalmyno, plg.:

WP 1573, fol. 240v_{11–14}

Wel kalba Dawidas Pfal: || 106 Jr affirawas affirų gieribes a fchla=||wes, a ifchfakis darbus ia dziaukfme a linkf=||mibe.

Ps 107,22 (LXX Ps 106,22)

GP 1567, 472

Quid autem gloria sit, Augustinus lib. de Moribus ecclesiae catholicae cap. 13 ostendit, dicens: Gloria est optima & summa late patens fama.

Augustinus, *De moribus Ecclesiae Catholicae et de moribus Manichaeorum libri duo*, liber 1, caput 14, lin. 6–7, CSEL 90, p. 28 (CPL 261)

Quid est autem *ipsi gloria* [Rm 11,36] nisi ipsi optima et summa et late patens fama?

Augustinas Wolfenbüttelio postilėje

Iš visų cituojamų Bažnyčios tėvų Augustinas *Wolfenbüttelio postilėje* minimas dažniausiai. Iš viso yra 21 Augustinui postilės tekste priskiriama citata. (Kalbama apie XVI amžiaus recepciją, tad da-

lis citatų dabar įvardytinos kaip pseudo-Augustino¹⁹.) Be citatomis iliustruotų nuorodų į Augustiną, trylikto sekmadienio po Švč. Trejybės pamoksle (fol. 234v₁₇–237v₂₁) tik užsiminta apie Augustino ir Jeronimo ginčą dėl Petro ir Pauliaus nesutarimo, plg.: „Kaip Augustinus ir Hieronimus turrejia sumifschimu terpei sawens del || ta kaulima Petra ir Paw: del penukfjla“ (fol. 236v₁₀₋₁₂) – *Augustinus & Hieronymus dissenserunt ob controuersiam quae fuit inter Petrum & Paulum* (GP 1567, 458). Vienu atveju nuorodos į Augustiną nepateikia nei lietuviškas tekstas, nei jo šaltinis – Greserio postilė. Šešto sekmadienio po Švč. Trejybės pamoksle (fol. 212r₅–215v₃₅) vardijami nusižengimai penktajam Dievo įsakymui. Vienas iš jų yra įžeidinėjimai, plg.:

WP 1573, fol. 213v₃₄–214r₃

ieigu kurfai ifchtars ant artima || [fol. 214r] fawa Racha ~ ifch kierfhta pawadins ghī || niektukiu, tuŕhcziu be fmaginu niekam ne=|| deranciu, kaip ir drabuŕin fenų.

Plg. GP 1567, 398

Si quis Racha aduersus fratrem dixerit. Racha autem uariè à Theologis ueteribus exponitur. Hieronymus putat esse uocem Hebraeam, quae est *Racha*, quod significat uacuum, inanem & excerebratum. Alij arbitrantur esse ῥάκος, quod pannum significat attritum: quasi quis dicat, *Ein loser hader und lonth*.

Greseris nurodo, kad *Evangelijoje pagal Matą* vartojamą žodį *racha* (Mt 5, 22) Jeronimas aiškina pagal hebrajišką žodį ‘tuščias’, ‘besmegenis’. Lietuviškame vertime nuoroda į Jeronimo komentarus *In Matheum* visai neminima, pateiktas tik pats aiškinimas. Antroji etimologija pagal graikų kalbos ῥάκος ‘skarma-

¹⁹ Citatos įvardijamos kaip pseudo-Augustino pagal *Clavis Patrum Latinorum* (CPL, ³1995) ir *Clavis Patristica Pseudepigraphorum Medii aevi* (CPPM 1A, 1990).

las’ Greserio postilėje neturi aiškesnės nuorodos ir įvardijama kaip kitų nuomonė: *alii arbitrantur*. Lietuviškame vertime ši reikšmė pateikta sinonimų eilėje, apskritai neišskiriant, pagal ką etimologizuojama. Šios graikiškosios etimologijos kritiką randame Augustino *De sermone Domini in monte*, plg.:

Hieronymus, *Commentarii in Mattheum*, liber 1, lin. 536–539, CChSL 77, p. 28 (CPL 590)

Racha. Hoc uerbum proprie Hebraeorum est. *Racha* enim dicitur κενός, id est inanis aut uacuum, quem nos possumus uulgata iniuria ‘absque cerebro’ nuncupare.

Augustinus, *De sermone Domini in monte libri duo*, liber 1, pars 23, lin. 509–515, CChSL 35, p. 24 (CPL 274)

Vnum autem hic uerbum obscurum positum est, quia nec Graecum est nec Latinum: racha; cetera uero in sermone nostro usitata sunt. Nonnulli autem de Graeco trahere uoluerunt interpretationem huius uocis putantes pannosum dici racha, quoniam Graece pannus raccos dicitur. A quibus tamen cum quaeritur, quid dicatur Graece pannosus, non respondent racha.

Daugiausia Augustinu WP remiasi Kalėdų pamoksle (*Natiuitas Christi*; fol. 26r₁–34v₃). Čia yra šešios ištraukos iš pseudo-Augustino *Sermones de tempore et diuersis*: keturios ištraukos iš 245-os homilijos *De mysterio Trinitatis et Incarnationis* ir trys iš 191-os homilijos *In Natali Domini homilia VIII* (apie jas žr. „Tikslios citatos“). Viena ištrauka šiame pamoksle dar nenustatyta, plg.:

WP 1573, fol. 32r₂₃₋₂₇

f: Auguf: raŕa ant fjadzių f: Paw: Heb: 2 kur || kalba teip: Jeigu teip didei ifch ta gimima mu=||fų pana dziaugiafsi Angelų pulkas, kurų pri=||gimimu neprijeme, kogi didžiaus mes turrim || dziauktfesi, kurų prigimimų prijeme.

plg. *Hbr* 2,2–4.

Visas Augustino citatas bei ištraukas lietuviškoje rankraštinėje postilėje galima suskirstyti į tris grupes: 1) tikslios citatos, 2) kompi-liacijos bei santraukos ir 3) iki šiol nenustatytos ištraukos.

1. **Tikslios citatos.** Trylika Augustinui priskiriamų ištraukų galima aiškiai identifikuoti. Kalėdiniame pamoksle, kaip minėta, cituojama iš Augustino 191-os homilijos *In Natali Domini ho-milia VIII* (PL 38; CPL 284; CPPM 1A, 578), kurią Augustino vardu užrašė pirmas įvardytas Turino vyskupas Maksimas (Ma-ximus Taurinensis I)²⁰:

WP 1573, fol. 30v₂₀₋₂₂

f: Auguf: kazani fchas dienas kalba tar=||dams: Nuftaghis eft Dewas fmagum || Jdant fmagus pafstatu Dewu

Maximus Taurinensis, *Serm.* 45 (*De die Sanctae Epiphaniae*), caput 1, CChSL 23, p. 182, lin. 3–4 (CPL 221)

Deus factus est homo, ut homo deus fieret

WP 1573, fol. 30v₂₈₋₃₀

Jr wel kalba f: Auguf: Nu Dewas nog dan=||gaus nu fengie, idant fmagus nog femes || Jngi dangu ufengtu

Maximus Taurinensis, lin. 5–6

caelorum et habitator et conditor habitauit in terris, ut homo colonus terrae migraret ad caelos.

WP 1573, fol. 31r₁₋₄

Wel kalba f: || Auguftinus, Nu Diewas ftaghis eft tarnu (kaip || ir f: Paw: Philip: 2 cap: ludija) Jdant fma=||gus butu dangaus panu.

²⁰ Ilgą laiką pirmasis vyskupas Maksimas (mirė tarp 408 ir 423 metų) tapatinamas su Maksimu II (V amžiaus vidurys) (A. Merkt, „Maximus I. von Turin“, *Lexikon der antiken christlichen Literatur*, ³2002, 497–498).

Phil 2,7 fol. 31r₂

Maximus Taurinensis, lin. 4–5

formam serui dominus accepit, ut seruus uerteretur in dominum

Palyginus su nustatytais pamokslų šaltiniais matyti, kad lie-tuviškas vertimas, kitaip nei originalas, papildytas Augustino ci-tatomis. Tokiais atvejais su lietuvišku tekstu lygintinas ne vienas ir lotyniškas, ir vokiškas pamokslų šaltinio leidimas. Iš Johannesso Spangenbergso postilės išverstame pirmo Gavėnios sekmadienio pamoksle (*Invocavit; Dominica prima in Quadragesima*, fol. 92v₂₉–99v₃₇) aiškinimas apie pasninką išplėstas komentarais iš Augusti-no homilijų ir traktatų. Pirmoji citata yra iš Arlio arkivyskupiui Cezariui (Caesarius Arelatensis, apie 470–542) priskiriamų kom-piliacinių pamokslų, plg.:

WP 1573, fol. 96r₉₋₁₃

Apie taki || Paŋnikawimų fchwefei rafcha f: Auguftinas ka=||zani Dienā pelenų tardams: Nieka negielbti || wifų Dienų ilgu wedufsi paŋnikų, Jeigu patam pe=||nukfchli faldibi a daugibi dufcha ira apfunkinima

SpP 1553, I —

Pseudo-Augustinus, *Serm.* 141 (*In Quadragesima II*), caput 4, PL 39, col. 2021, lin. 47–49 (CPPM 1A, 926)

Nihil prodest tota die longum duxisse jejunium, si postea cibo-rum suavitate vel nimietate anima obruatur.

Caesarius Arelatensis, *Serm.* 198 (*Homelia Sancti Fausti de die Dominico ante initium Quadragesimae*), caput 4, CChSL 104, p. 800–801 (CPL 100B)

Nihil prodest tota die longum ||[p. 801] duxisse ieiumium, si postea ciborum suavitate vel nimietate anima obruatur

Antroji citata yra iš Augustino 17-o *Traktato apie Evangeliją pagal Joną*. Šios ištraukos parafrazių galima rasti ne vienoje Au-gustino *resp.* Maksimo iš Turino homilijoje:

WP 1573, fol. 96^v₂₉₋₃₆

S Auguf=||tinās raščhidamas ant Eg̃tūm f: Jana iščrafcha || takī pašnikū krikščaniškū teip tardams: pašni=||kas didžiausias a draugiščkas ira. pašsifaugat || šmaniū nog piktibiū ir nog nederancziū linkf=||mibiū fcha šweta, ką tai nefanga gielpti šma=||gū pašnikauti nog penukšļa a nefsifaugati nog || grekū.

plg. Tit 2, 12 fol. 96^v₃₂₋₃₄

SpP 1553, I

Augustinus, *In Iohannis Evangelium tractatus XVII*, pars 4, lin. 21–25, *CCbSL* 36, p. 269 (*CPL* 278)

Ieiunium autem magnum et generale est, abstinere ab iniquitatibus et illicitis uoluptatibus saeculi quod est perfectum ieiunium: *ut abnegantes impietatem et saeculares cupiditates, temperanter, et iuste, et pie uiuamus in hoc saeculo* [Tit 2, 12].

Plg. Pseudo-Augustinus, *Serm.* 143 (*In Quadragesima IV*), caput 2–3, *PL* 39, col. 2025, lin. 52–60 (*CPPM* 1A, 928)

Sed et illa est in Quadragesimae diebus grandis utilitas, quod dum etiam a licitis abstinemus, magis ac magis admonemur illicita vitare. Qui enim abstinemus nos a carnibus, quibus aliis diebus uti licet; qui ergo ista vitamus, quae aliquando licent; imprimis peccata fugiamus, quae omnino nunquam licent. Itaque si volumus bene jejunare a cibis, ante omnia jejunemus et a vitiis.

Trečioji citata yra iš Augustino 143-ios homilijos. Ja lietuviškame pamoksle apibendrinamas mokymas apie pasninko naudą ir apie reikalą jo laikytis ne tik per Gavėnią, bet ir visus metus:

WP 1573, fol. 97^r₂₋₁₁

Wel f: Auguštinas || kalba kašani fchas Dienas tardams: Narime gierrai || pašnikauti nog penukšliū, daugiaus ant wiŃsa pašni=||kaukima nog grekū Kan tai nefanga gielbti, kunū || tuščtinti nog penukšļa, a duščū grekais pripilditi. φ. || Panas Dewas tus nefanga garbina ir mili kure nog nede=||rancziū a draudziamuiū daiktū

faugaiafsi. Tai tada || funna ira tū šadziū f: auguština Jeigu faka bralei paš=||nikauiname nog penukšļa, iogi tada didžiaus paš=||nikaukima nog grekū.

SpP 1553, I —

Pseudo-Augustinus, *Serm.* 143 (*In Quadragesima IV*), caput 3, *PL* 39, col. 2025, lin. 59–62.69–72 (*CPPM* 1A, 928)

Itaque si volumus bene jejunare a cibis, ante omnia jejunemus et a vitiis. Quid enim prodest vacuare corpus ab escis, et animam replere peccatis? [...] Deus enim illos honorat et diligit, qui illicita fugiunt. Sic ergo, ut dixi, jejunemus a cibis, ut multo magis jejunemus et a vitiis, ut sanctorum operum ubertate saturemur [...]

Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai (*Annuntiatio Domini, Annuntiatio Mariae*) šventės kovo 25 dieną pamoksle (fol. 114^v₁–118^r₃₂), verstame iš lotyniškos Johannes Spangenberg postilės, mokymas apie nekaltą Jėzaus prasidėjimą Marijos iščiose aiškinamas paralele iš *Skaičių knygos* (*Sk* 17,8) ir iliustruojamas citata iš Augustino 245-os homilijos *De mysterio Trinitatis et Incarnationis*. Pagal tą pačią homiliją prasidėjimas aiškinamas ir kalėdiniame pamoksle (fol. 29^v₅₋₂₀). Plg.:

WP 1573, fol. 114^v₂₉₋₃₅

S: Auguf: kalba prešč šidus tardams: Te || šakai man neištikis šidas kaip a kuro budu || šaufa rikščtele prašpraga ir prašida (Nume: 17) || Jr waiŃū dawe, A ir ešč šakifu iam, Kuro budu || a kaip panna pradeja ir pagimde, Bet uštetu || šidas negalles nei rikšteles iškakiti pradeghima || neigi išč panas pagimdima.

plg. Nm 17,8 fol. 114^v₃₁₋₃₂

SpP 1553, I 156r

Vnde Diuus Augustinus contra Iudaeos inquit: Dicat mihi Iudaeus incredulus, quemadmodum arida uirga fronduit & floruit, & nuces protulit: & ego dicam illi, quomodo uirgo concepit & peperit. Sed profectò Iudaeus nec uirgae poterit explicare conceptum, nec ego uirginis partum.

WP 1573, fol. 29v₅₋₂₀

S: Auguf: wel prefch || Manicheu kalba teip: Ka ftebetefsi, kai=||pagi pana prefch naturu ≠ prigimimū pa=||gimde, a pana pa pagimdima kaip || ir pirma pagimdima palikafsi, Antai || Dewas kurfai ftebuklinga a indiwna pe=||kui galwiui padare, kaipagi Afliczia Ba=||laam prefch naturu ≠ prigiminū kalbe=||iufi ira. Nume: 22, Er negalleija ghis || indiwnefnia padariti, idant pana || prefch naturu Chū Jefu pagimditū a || pana pafsiliktū. Rikŕtele || Aarona faufa be wena dregnuma pra=||fpraga, praŕgida waifu atneŕe maczim || Diewa, A pana negalleija pagimditi || taiegi macznibe pana Diewa.

plg. Nm 22,28 fol. 29v₉₋₁₃

Pseudo-Augustinus, *Serm.* 245 (*De mysterio Trinitatis et Incarnationis I.*), caput 3, *PL* 39, col. 219, lin. 36–43.49–53 (*CPPM* 1A, 1030)

Virga ergo potuit contra naturam nuce educere: virgo non potuit contra naturae jura Dei Filium generare? Dicat igitur mihi Judaeus incredulus, quemadmodum arida virga floruit et frondit et nuce protulit; et ego dicam illi quemadmodum virgo conceperit et pepererit. Sed profecto Judaeus nec conceptum poterit virgae explicare, nec virginis partum. Veniat ad ecclesiam, exponatur illi [...] Virginem, dicit Judaeus, parere natura non patitur. Deus enim qui in Numeris mirabile signum ostendit contra naturam, ut asina loqueretur [Nm 22,28], ipse mirabilius facere voluit, ut Christus de virgine nasceretur.

Toliau Apreiškimo Marijai pamoksle apibendrinama pagal Augustino laišką Volusianui:

WP 1573, fol. 114v₃₅–115r₃

Tafiegi f: Augufinus || kalba Volutianu: Dokima Dewui ka galleti, ka ||[fol. 115r] mes ifchpaŕginftames negali panakti ≠ ifchtirti angu || permaniti. takiofa nefanga daiktofa wifŕsas pratas || darba, ira macznibe darancziaia.

SpP 1553, I 156r

Idem ad Volutianum: Demus Deum aliquid posse, quod nos fate-

amur inuestigare non posse. In talibus rebus tota ratio facti, est potentia facientis.

Augustinus, *Ep.* 137 („Domino inlustri et merito insigni et praestantissimo filio Volusiano Augustinus in domino salutem“), pars 2, caput 8, *CSEL* 44, p. 107, lin. 11–13

demus deum aliquid posse, quod nos fateamur inuestigare non posse. in talibus rebus tota ratio facti est potentia facientis.

Kalėdiniame pamoksle pagal Augustino 245-ą homiliją pateiktos dar dvi ištraukos. Pirmoji yra remiantis Augustinu apibendrinama citata iš *Skaičių knygos*, antroji – Augustino palyginimas apie saulės spindulį ir stiklą:

WP 1573, fol. 29r₁₋₁₁

knigofa Numeri ≠ skaitlaus 17 cap; kaipagi ter=||pei dwilikas rikŕteliū angu fchakieliu pawir=||tufū faufu, kuras bua dotas Mofefŕiu, || nog 12 kunigaikŕcziū, pagal 12 gimines || ŕdidū terpei kurū trilikta bua Aarona gi=||mine Leui, ingi wenū tū nakti terpei || anū trilikas rikŕchteliū faufū wifŕsū, to=||liau trilikta Aarona rikŕtele praŕpraga, || praŕgida ir waifu padare φ. Tai ŕgenklina || ia cziŕtumu tas Cziŕŕgiaufafias panas, kaip f: Au=||gufti: prefch Manicheus ifchraŕcha. φ

plg. Nm 17,1–8 fol. 29r₁₋₉

Pseudo-Augustinus, *Serm.* 245 (*De mysterio Trinitatis et Incarnationis I.*), caput 3, *PL* 39, col. 2197, lin. 15–31 (*CPPM* 1A, 1030)

E contra Judaeus, Contra naturam, inquit, parere virgo non potuit: et detestandus Manichaeus, Si caro erat, virgo esse non potuit; si virgo peperit, phantasma fuit. Utrisque respondendum est. Profero de historia Veteris Testamenti necessarium exemplum contra Judaeum, quod modo sonuit in auribus nostris manifestissimam veritatem. Dominus Moysi sancto praecepit, de singulis tribus virgas afferri. Allatae sunt duodecim virgae, inter quas etiam una erat quae Aaron fuerat sacerdotis: positae sunt a sancto Moyse in tabernaculo testimonii. Virga autem Aaron post alterum diem invenitur subito produxisse flores et frondes, et pe-

perisse nuces [Nm 17,6–8]. Delectat hoc mysterium cum Charitate vestra contra perfidiam Judaicam commiscere, ubi maxime figura intervenit sacramenti.

WP 1573, fol. 29r_{25–30}

S: Auguftinus daugia disputawadamas || pefch Machieros dofti paweifdu nog fau=||les ir nog ftikla, kaip antai faule || kiaurei pereiti ftiklą a ftiklas czelas || teip ir nepažeiftas ftawi, teipaiegi ir || tas panas cziftumas

Pseudo-Augustinus, *Serm. 245 (De mysterio Trinitatis et Incarnationis I.)*, caput 4, PL 39, col. 2197, lin. 55–63 (CPPM 1A, 1030)

Audiat et versutus ille Manichaeus aliud sacramentum. Solis radius specular penetrat, et soliditatem ejus insensibili subtilitate pertrajicit: et talis videtur intrinsecus, qualis exstat extrinsecus. Itaque, fratres, nec cum ingreditur violat, nec cum egreditur dissipat; quia ad ingressum et egressum ejus specular integrum perseverat. Specular ergo non rumpit radius solis: integritatem Virginis ingressus aut egressus vitiare potuit deitatis?

Augustinas du kartus paminėtas Šv. Mykolo Arkangelo die nos rugsėjo 29-ąją pamoksle (fol. 290r₁₄–295v₃₂), kuriame aiškina apie angelus ir jų misiją. Pirmuoju atveju pateikta perfrazuota citata iš Augustinui priskiriamo traktato *De diligendo Deo (Meditationes)*. Antruoju atveju apibendrinama ištrauka iš *Soliloquia animae ad Deum*:

WP 1573, fol. 291r_{14–19}

kalba f: Auguf: || Tadel futwertas ira fmagus idant aukfch=||cziaufaia giera kas ira panas Diewas pa=||gintų, pažinnadams iam tiketų ghi || miletų iam flužitų, ir patam amginai || be gala fu io karalautų.

Pseudo-Augustinus, *De diligendo Deo*, caput 2, PL 40, col. 850, lin. 9–11 (CPPM 2B, 3070)²¹

fecit Deus rationalem creaturam, quae summum bonum intelli-

²¹ Plg. Petrus Lombardus, *Sententiae in IV libris distinctae 1.2. Liber I et II*, liber 2, distinctio 1, caput 4, pars 1, ³1971, 332, lin. 12–14.

geret, intelligendo amaret, amando possideret, et possidendo frueretur [...]

WP 1573, fol. 293v_{18–21}

S Auguf: kalba, Angelai pana Dewa || waikfchcziaija fu mumis, makindami mus || Jdant mes weglibai laikitumbimes || widui gimines piktas.

Pseudo-Augustinus, *Soliloquia animae ad Deum*, caput 27, PL 40, col. 885, lin. 36–42 (CPPM 2B, 3071)

[Caput XXVII. *Quanta Deus praestet homini per Angelos custodes.*] Ambulant nobiscum in omnibus viis nostris, intrant et exeunt nobiscum, attente considerantes quam pie, quamque honeste in medio pravae nationis conversemur, quantoque studio et desiderio quaeramus regnum tuum et justitiam ejus, quantoque timore et tremore serviamus et exsulemus tibi, laetitia cordis nostri.

2. **Kompiliacijos bei santraukos.** Šešiais atvejais Augustino citatos pateiktos kaip santraukos, atpasakojimai ar parafrazės. Ne visada lietuviškame tekste ištraukos sakinyje aiškiai išskirtos, dažnai mintis atpasakota ir tik nuoroda į vardą yra ženklas ieškoti Augustino žodžių. Didžiojo Ketvirtadienio rytiniame pamoksle (fol. 127r₁₈–133r₁₅) minima, kad Augustinas vadina Viešpaties Vakarienę „ženklų vienybės ar malonės su ponu Dievu ir mūsų artimu“, taigi čia iš esmės citata nepateikta. Artimiausia lietuviškam vertimui yra ištrauka iš 26-o traktato *In Iohannis Evangelium*, plg.:

WP 1573, fol. 127v_{19–21}

S Auguf: rafchi=||damas ant gadzių f: Jan: Egifta 10 cap: tą wczeru || wadinna fcnklų wenibes a malanes fu panu De=||wu ir mufų artimu.

Augustinus, *In Iohannis Evangelium tractatus CXXIV*, tractatus 26, pars 13, lin. 24–27, CChSL 36, p. 266 (CPL 278)

Inde est quod exponens nobis apostolus Paulus hunc panem, *Vnus*

panis, inquit, *unum corpus multi sumus* [1. Cor 10,16–17]. O sacramentum pietatis! o signum unitatis! o uinculum caritatis!

Plg. Augustinus, *In Iohannis Evangelium tractatus CXXIV*, tractatus 26, pars 19, lin. 5–8, *CChSL* 36, p. 269 (*CPL* 278)

Non enim Filius participatione Patris fit melior, qui est natus aequalis; sicut participatione Filii per unitatem corporis eius et sanguinis, quod illa manducatio potatioque significat, nos effici-mur meliores.

Ištrauka taip pat gali būti pagal vieną iš patristinės topografikos rinkinių perimtas kompiliacinis teiginys, o ne citata iš pirminio šaltinio. Naujųjų metų pamoksle (fol. 44v₁₅–49v₂₄) Vakarinės slėpinys aiškinamas pasiremiant Augustino mintimis apie neregimos Dievo malonės regimą ženklą. Ne viename Augustino veikalė pasitaikančią *visibile–invisibile* opoziciją randame apibendrintai pateiktą Frankfurto prie Oderio teologijos profesoriaus Andreaso Musculo (1514–1581) dvitomiame rinkinyje *Loci communes theologici* (1563), plg.:

WP 1573, fol. 47v₃₅–48r₁

Tas mumus (kaip S Augustinus kalba) || neregimafias malanes pana Diewa, regimas ||[fol. 48r] ŗenklas ira, kunas ia walgitas ir krauias ia giertas φ.

Andreas Musculus, *Loci communes theologici*, 1563 I, fol. 250r

AVGVSTINVS. Ipsum quidem, & non ipsum corpus, quod uidebatur, manducatur, ipsum inuisibiliter, non ipsum uisibiliter. [*parašėje*: In pane corpus Christi inuisibiliter.]

Augustinus, *Enarrationes in Psalmos*, psalmus 98, pars 9, lin. 57–62, *CChSL* 39, p. 1386 (*CPL* 283)

Spiritualiter intellegite quod locutus sum; non hoc corpus quod uidetis, manducaturi estis, et bibituri illum sanguinem, quem fursi sunt qui me crucifigent. Sacramentum aliquod uobis com-

mendau; spiritualiter intellectum uuiuificabit uos. Etsi necesse est illud uisibiliter celebrari, oportet tamen inuisibiliter intellegi.

Plg. Augustinus, *De catechizandis rudibus*, caput 26, lin. 4–6, *CChSL* 46, p. 173 (*CPL* 297)

De sacramento sane quod accipit, cum ei bene commendatum fuerit, signacula quidem rerum diuinarum esse uisibilia, sed res ipsas inuisibiles in eis honorari [...]

Plg. Augustinus, *De ciuitate Dei*, liber 10, caput 5, lin. 15–16, *CChSL* 47, p. 277 (*CPL* 313)

Sacrificium ergo uisibile inuisibilis sacrificii sacramentum, id est sacrum signum est.

Retai cituojama tiksliai, dažniausiai Augustinas perfrazuojamas, nurodoma į jo formuluotes, kurios pasikartoja keliuose ar keliolikoje jo veikalų ar jų imitacijų. Tokius paminėjimus nustatyti sunkiausia, o komentuojant nepakanka apsiriboti nuoroda į vieną kurį veikalą. Velykų pirmadienio pamokslas (fol. 154v₁₀–155v₁₃; šaltinis nenustatytas) apibendrinamas raginimu mokyti katekizmo savo šeimyną, kaip ir Kristus mokė savo apaštalus. Pamokslas baigiamas Augustino palyginimu apie tai, kad kaip kiekvienas Bažnyčios tarnas, taip ir kiekvienas namų šeimininkas ar šeimininkė turės už tai atsiskaityti prieš Dievą. Deja, kol kas nepavyko aptikti tikslesnio šios ištraukos, kuri sutrumpinus įterpta ir aštunto sekmadienio (*Sexagesima*) prieš Velykas pamoksle (fol. 83v₁₂–88r₃₉; šio pamokslo šaltinyje, Johanno Spangenbergo postilėje, šios ištraukos nėra), atitiktens. Plg.:

WP 1573, fol. 155v_{3–11}

Kalba || nes f: Augu: ką kaŗnadeja Baŗnicziai to || kiekwenas Vkinikas nume fawa, a kaip || kiekwenas kaŗnadeja tures dot rakundų || panu Diewu ifch duŗchų faw padotaių ma=||kinti, teip kiekwenas Vkinikas wiefchpats || ir wiefchpatni namu tures dot rakundų pa=||nu Diewu, ifch waikų ir fchaiminas fawa, || kaip bus ias laikį a makinių paŗnties pa=||na Diewa

WP 1573, fol. 85r₃₅–85v₁

Nefanga kaip kalba f: auguŭtinas tardams: || ka kaŭnadaia angu plebanas baŭnicziai, to kiekwe=||[fol. 85v]nas weŭpats angu wefchpatni namu nameie.

Plg. Augustinus, *Enarrationes in Psalmos*, psalmus 50, pars 24, lin. 11–13, *CChSL* 38, p. 616 (CPL 283)

Quomodo ad nos pertinet in ecclesia loqui vobis, sic ad uos pertinet in domibus uestris agere, ut bonam rationem reddatis de his qui uobis sunt subditi.

Plg. Augustinus, *Serm.* 94, *PL* 38, col. 580 (lin. 51–53)–581 (lin. 5) (CPL 284)

Agite vicem nostram in domibus uestris. Episcopus inde appellatus est, quia superintendit, quia intendendo curat. Unusquisque [col. 581] ergo in domo sua, si caput est domui suae, debet ad eum pertinere episcopatus officium, quomodo sui credant, ne aliqui ipsorum in haeresim incurrant, ne uxor, ne filius, ne filia, ne ipse servus, quia tanti est emptus.

Dar dvi Augustinui priskiriamos ištraukos yra Advento antro sekmdienio pamoksle (fol. 5v₁₁–12v₂₄; šaltinis nenustatytas). Tikslaus jų atitiktens iki šiol taip pat nepavyko rasti. Pirmojoje kalbama apie neužgijusias Kristaus žaizdas kaip įspėjimo ženklą, plg.:

WP 1573, fol. 9v_{11–20}

Teip nefanga || rafcha f: Auguf: tardams: Weŭpats Jefus we=||tas ŭfaifdu angu ranų fawu tadelei laika || Jdant ŭdna dieną piktemus, kure ta ne=||malingi bua permeftų tai, ir pergalleda=||mas ios tartų angu bilatų iemus, Teip ŭji=||dams kaip ir piktemus krikŭanimus kure || ŭcha grekais a piktenibemis fawa antru kar=||tu kriŭawaija ŭnu Diewa. kaip f: Paw kalba || a ta negaileghifsi.

plg. *Hbr* 6,4–6 fol. 9v_{17–19}

Plg. Pseudo-Augustinus, *Serm.* 375C (*Tractatus de quinta feria Sanctae Paschae*), *PLS* 2, col. 490, lin. 10–22 (CPL 285; CPPM 1A, 1702)

Poterat enim Christum vulnera carnis suae ita sanare, ut nec ves-

tigia cicatricum paruissent: poterat ergo non ferre clavorum vestigia in membris suis, non ferre vestigium vulneris in latere suo; sed illae in carne cicatrices esse permissae sunt, ut in cordibus hominum vulnus perfidiae tolleretur, et vulnere signa vera vulnera procurarent. Ille enim qui signa clavorum et lanceae in suo corpore esse permisit, sciebat futuros aliquando tam impios et perversos haereticos, qui dicerent dominum nostrum Iesum Christum et carnem fuisse mentitum [...]

Antrą kartą Augustinas nurodytas eksplikuojant *Evangelijos pagal Joną* žodžius *ego sum* (Jn 18, 6):

WP 1573, fol. 12r_{6–12}

kal=||ba nefanga S: Auguf: ant ŭgadzių f: Jana: Egŭifta || Joha: 15:¹ Jeigu anŭai balŭas eŭch eŭmi teip baiŭi=||gas bua ŭidamus, kaipagi newenas ant ŭemes || ŭtaiens neuŭfilaikie, bet pole ant ŭemes aukŭ=||tini ŭ: kaŭgi tada bus a kaip baiŭinga kada || bus tarta piktemus: Atŭtakitefsi nog manę ŭ dic.

¹ Joha: 15:] *erratum Io 18,6: Ego sum fol. 12r₈ Mt 7,23; Lc 13,27; plg. Ps 6,9 fol. 12r₁₂*

Augustinus, *In Iohannis Evangelium tractatus CXXIV*, tractatus 112, pars 3, lin. 9–18, *CChSL* 36, p. 634 (CPL 278)

Nempe una uox dicentis: *Ego sum* [Io 18, 6], tantam turbam odiis ferocem armisque terribilem, sine telo ullo percussit, repulit, strauit. Deus enim latebat in carne; et sempiternus dies ita membris occultabatur humanis, ut laternis et facibus quaereretur occidendus a tenebris. *Ego sum*, dicit, et impios deicit. Quid iudicaturus faciet, qui iudicandus hoc fecit? Quid regnaturus poterit, qui moriturus hoc potuit? Et nunc ubique per euangelium: *Ego sum*, dicit Christus; et a Iudaeis exspectatur Antichristus, ut retro redeant, et in terram cadant, quoniam deserentes caelestia, terrena desiderant.

3. **Iki šiol nenustatytos ištraukos.** Be jau minėtos neidentifikuotos Augustino ištraukos kalėdiniame pamoksle (fol. 32r_{23–27}), iki šiol neaiški dar vienos Augustino citatos proveniencija. Augustinui priskiriama ir kaip esanti „gramatai fortunatp“ įvardijama

istorija apie krikštytą ir nekrikštytą vyrą laive per audrą: išsigandusį nekrikštą krikštytas nusidėjėlis apkrikštija ir suteikia jam nuodėmių išrišimą. Istorija pasakojama pirmo sekmadienio (*Quasi modo geniti*) po Velykų pamoksle (fol. 160v₁₄–163v₃₄) kaip iliustracija Sakramentų reikalingumui pagrįsti, plg.:

WP 1573, fol. 163r₉–30

Gali cze || Prifimint ir anai historiai kurē primena || S: Auguftinus gramatai fortunatap, || kaipagi Akrute bua du wiru, wienas da=||bar nekrikštitas, Antras krikštitas || bet grechnas ŗinamų grekų, tas cha=||czeigi pakutų pradejys bua darriti, bet || dabar nebua ifch ta greka ifchriŗhtas, Ne=||fanga pirmaja Baŗniczia del takių ŗma=||niu grekų bulawa uŗdedamas karaghi=||mas del paweiŗda pirma abŗolutias ÷ || pirma ifchriŗchima, Be tų dwejū nebua || kitta krikŗanes ŗturmų Juru bĳadames || prapolima, Anŗai nekrikštitas meldzia=||fi nog ana krikŗtitaĳa but apkrikŗtitas || kada ghiŗsai anų apkrikŗtĳa, pats wel || meldzia ghi, kaip ghiŗsai ghi apŗoluauatų ÷ || ifchriŗchtų ŗpawedatų angu grekautų, Jr || bua ifchriŗhtas. Tadangi czie klaufama ira || Bau nu terpei tų macznu bua. Atfaka taŗ=||gi S: Auguŗf, kaipagi bua maczna angu || ŗtipra.

Pabaiga

Be atskirų autorių *opera omnia* leidimų ar antologijų, vienas iš pagrindinių citatų ir pavyzdžių ŗaltinių XVI amžiaus ir vėlesnėje protestantiŗkoje homiletikoje buvo gausiai leidžiami pagrindinių teologinių temų *resp.* punktų rinkiniai, kurių tradicija prasidėjo su Philippo Melanchthono 1521 metais sukurtu protestantiniu mokslo ir edukacijos teorijos modeliu – *Loci communes theologici* rinkiniu²². Ne vien teologams, bet ir daug didesniai skaitytojų būriui

²² Iki ŗiol vienas išsamiausių susistemintos teologinės ir apskritai naratyvinės topografikos tyrimų yra Wolfgango Brücknerio 1974 metais išleista studijų rinktinė *Volkserzählung und Reformation. Ein Handbuch zur Tradierung und Funktion von Erzählstoffen und Erzählliteratur im Protestantismus* (Berlin: Erich Schmidt Verlag).

skirti patristinės topografikos, apoftegmatiniai, tikrų (*facta et dicta*) ir stebuklingų (*mirabilia*) istorijų, hagiografiniai ir kitas krikščioniŗkojo auklėjimo temas apimantys skaitiniai sisteminti pagal įvairias medžiagos išdėstymo schemas: pagal liturginių metų pamokslų temas, Dekalogą, tezauro ar konkordancijos principu²³. Net ir iš nedidelės dalies čia paminėtų *Wolfenbüttelio postilėje* aptinkamų pavyzdžių matyti, kad lietuvių kultūra XVI amžiaus antrojoje pusėje lietuvių kalba perima intelektualinę amžių patirtį apibendrinančią tradiciją, kuri yra neiŗsenkantis enciklopedinis ŗaltinis, o jo vanduo tuo skaidresnis, kuo dažniau jo semsi. Pasak Bazilijaus Didžiojo, kurio ŗodŗiai cituojami iš Greserio postilės išvers-tame pirmo sekmadienio po ŗvč. Trejybės pamoksle (fol. 192v₁₉–196v₃₅), tik apleisti ŗuliniai netrunka pasmirsti, plg:

WP 1573, fol. 195r₃₀–35

Lifchnei graŗgių priliginimų Magnus Baŗi=||lius kaŗanis pirmai preŗch ŗchikŗchtoŗius Baga=||tus to budu ira tares: Schulnis kurfai io daŗch=||niaus ira femiamas, to didefnĳ ir czĳtefnĳ || doŗti wandeni, A annie apleiftei a nefē=||miamiei ŗschulnei paŗmirŗta toiaus

GP 1567, 351

Admodum pulchram similitudinem Basilius Magnus in hanc dedit sententiam, Sermone primo in diuites auaros, sic dicens: Putei quo exhauriuntur crebrius, eo copiosiore et puriore scaturiunt aqua: dimiŗŗi uerò et quieti, putent.

Basilius Magnus, „Sermo I. in diuites auaros super illud Lucae Evangelii. Hominis cuiusdam diuitis ager“, *Basili Magni opera*, 1520, fol. CIIr.

²³ Iš naujesnių patristinės recepcijos ir *exempla* tyrimų minėtinas 1991 metais išleistas straipsnių rinkinys *Exempel und Exempelsammlungen* (hrsg. von Walter Haug, Bŗrghart Wachinger, Tŗbingen: Max Niemeyer), taip pat jau minėti: *Auctoritas patrum* 1, 1993, 2, 1998 (hrsg. von Leif Grane, Alfred Schindler, Markus Wriedt, Mainz: Verlag Philipp von Zabern) ir *The reception of the church fathers in the West 1–2* (ed. by Irena Backus, Boston, Leiden: Brill Academic Publishers, 2001).

Nam & putei continuo exhausti & copiosiore & pulchriore admodum fluunt aqua: dimissi vero & quieti, facile putent

Basilius Magnus, „Homilia in illud dictum Evangelii: Destruam horrea mea, et majorem aedificabo [Lc 12,18]“, pars 5, PG 31, col. 271B (CPG 2850)

Putei si exhauriantur, ex eis aqua copiosior emanat atque limpidior; sin autem derelinquantur, computrescunt [...]

XVII–XIX amžiaus šventojo Augustino vertimai į lenkų ir lietuvių kalbas: autorystės ir vertimo problemos

Kristina Mačiulytė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius

Straipsnyje svarstoma keletas probleminių klausimų, susijusių su ilgą laiką Lietuvoje laikytais pirmaisiais šv. Augustino vertimais į lenkų ir lietuvių kalbas. Tai yra 1617 m. Vilniaus akademijos spaustuvėje išleistas Petro Kazimiero Tryznos vertimas *Ksiąg pięciuro: Rozmyślania, Mowy tajemne, Broń duchowna, O skrusze serca, O marności świata* (Penketas knygy: Apmąstymai, Slapti pokalbiai, Dvasios ginklas, Apie širdies suminkštšinimą, Apie pasaulio menkystę)¹ ir kunigo Antano Savickio (apie 1782–1836) – *Katbas dusziu su Diewu*², kurios pasirodė Vilniuje 1829 m. Nepaisant

¹ [Augustyn Aureliusz], *S. Aureliusza Augustina biskupa hiponeńskiego Ksiąg pięciuro: Rozmyślania, Mowy tajemne, Broń duchowna, O skrusze serca, O marności świata, teraz nowo z-łacińskiego języka na polski przetożone y paragraphami rozdziałów oznaczone, przez Piotra Czimirza Tryznę starościca bobroyskiego*, W Wilnie: W drukarni Akademicy Societatis IESU, 1617. Toliau cituojant skliaustuose nurodomas puslapis. Knyga saugoma Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Retų spaudinių skyriuje (sign. C L–17/84). Titulinis puslapis defektuotas.

² [Augustinas Aurelijus], *Katbas dusziu su Diewu iszintas isz knigu szwęta Augustyna, yr ant Žemaytyszka lezuwe iszguldytas metuose 1827 par kuniga Antona Sawicki Wietynika tuo kartu Bażniczios miestele Gargżdu Żemaycziuose*, Wylniuje: Spaustuwoj B. Neumana, o kasztu yr storony patis raszitojaus spaustas, 1829. Toliau cituojant skliaustuose nurodomas puslapis. Knygos egzemplioriai